

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Π. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΠΑΣΧΑΛΗ Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗ
*Η Γαλλική Επανάσταση
και η Νοτιοανατολική Ευρώπη*
Εκδόσεις Διάττων
Αθήνα 1990, σ. 180.

Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΗ αντιπαράθεση που αναπτύχθηκε σε υψηλούς τόνους –παράλληλα με τις επιβλητικές τελετές για τα διακόσια χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης στη Γαλλία και τον υπόλοιπο κόσμο– συνοδεύτηκε από μια σημαντική βιβλιογραφική παραγωγή, η οποία κατέστησε φανερή και τη διάθεση επαναδιερεύνησης όλων εκείνων των θεμάτων που αφορούν τη σημασία και την ερμηνεία του γεγονότος.

Με το νέο του βιβλίο ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης, καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Αθηνών, καταθέτει την ελληνική συνεισφορά στη «συζήτηση» για τη Γαλλική Επανάσταση. Η μελέτη αποτελείται από τρεις ενότητες: Στην πρώτη, με τίτλο «*Η σφυρηλάτηση της επαναστατικής νοοτροπίας*», προσδιορίζεται κατ' αρχήν ο υπό εξέταση χώρος, όχι με στενά γεωγραφικά κριτήρια αλλά διευρυμένος στη βάση ιστορικών παραγόντων. Έτσι, η Νοτιοανατολική Ευρώπη δεν περιορίζεται στις περιοχές της Βαλκανικής νοτίως του Δούναβη αλλά επεκτείνεται έως την Τρανσυλβανία, τη Δυτική Μικρά Ασία και την Κύπρο. Πρόκειται για μια εκτεταμένη γεωγραφική περιφέρεια η οποία διατήρησε για αιώνες την πολιτική (οθωμανικό υπερεθνικό κράτος) και τη θρησκευτική/πολιτισμική της (ορθοδοξία) συνοχή. Αυτό το *Byzance après Byzance* (Μεταβυζάντιο), όπως το ορίζει ο Ρουμάνος ιστορικός Νικόλαος Iorga, ο συγγραφέας το χαρακτηρίζει, παίρνοντας υπόψη πέραν των θρησκευτικών/πολιτισμικών στοιχείων και «τα ενοποιητικά δίκτυα οικονομικών λειτουργιών», τις «αλληλοδιεισδύσεις των εθνολογικών συνόρων» και τις «επάλληλες διασπορές», ως «Ορθόδοξη Κοινοπολιτεία» των λαών της Βαλκανικής (σ. 20). [Για την έννοια της Ορθόδοξης Κοινοπολιτείας και τη διάσπασή της από την εμφάνιση του Εθνικισμού, βλ. περισσότερα στο «Από την Ορθόδοξη Κοινοπολιτεία στις εθνικές κοινότητες», περ. *Ιστορικά* τ. 10 (Ιούνιος 1989), σ. 29-46.]

Οι επιδράσεις της Γαλλικής Επανάστασης στο χώρο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης τοποθετούνται σε τέσσερα επίπεδα: Το πρώτο αφορά την άμεση επαφή τμημάτων του συγκεκριμένου χώρου [Ιόνια Νησιά (1797-1799, 1807-1814), «Ιλλυρικές Επαρχίες» (1806-1814)] με τη Γαλλική Επανάσταση. Η γαλλική κατοχή επέφερε την ανατροπή του τοπικού ancien régime (κατάργηση φεουδαλικών προνομίων, κοινωνικών διακρίσεων κ.ά.) και προώθησε διοικητικές, πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις με αστικό προσανατολισμό. Έτσι, τα εδάφη αυτά αποτέλεσαν ένα ιδεολογικό προγεφύρωμα από όπου εκπορεύτηκαν και διαχύθηκαν οι επαναστατικές ιδέες στην ευρύτερη περιοχή.

Το δεύτερο επίπεδο συνιστά ο «ανθρώπινος παράγοντας», δηλαδή οι φορείς που προώθησαν τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης. Η δράση τους εντοπίζεται κατά κύριο λόγο στα αστικά κέντρα και στα μεγάλα λιμάνια της περιοχής, εκεί όπου τα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα διευκόλυναν την προπαγάνδη και ανάπτυξη των επαναστατικών ιδεών. Τα άτομα αυτά, διπλωματικά στελέχη της γαλλικής κυβέρνησης (Antoine Fonton – Κωνσταντινούπολη–, Gaudin και Flury – Βουκουρέστι–, Descorches –Κωνσταντινούπολη–, Parant –Ιάσιο– κ.ά.), μυστικοί πράκτορες (Pellet, Hortolan – Αδριανούπολη–) και οπαδοί της Επανάστασης (Κωνσταντίνος Σταμάτης, Ρήγας Φεραίος, Παναγιώτης Κοδρικάς κ.ά.) δημιούργησαν, όπως σημειώνει ο συγγραφέας «...ένα πλέγμα ανθρωπίνων και πολιτικών σχέσεων που διοχετεύει τα μηνύματα της επαναστατικής Γαλλίας και υποθάλλει τον αναβρασμό στις συνειδήσεις των Βαλκάνιων ανταποκριτών τους» (σ. 33).

Η διανόηση της διασποράς περιλαμβάνεται στο τρίτο επίπεδο λειτουργίας των επαναστατικών επιδράσεων. Μεταξύ αυτών και εκείνοι που υπήρξαν αυτόπτες μάρτυρες των επαναστατικών γεγονότων (Αδαμάντιος Κοραής, Κωνσταντίνος Σταμάτης). Θα καταγράψουν με λεπτομέρεια τις εντυπώσεις τους και θα παραδώσουν στοιχεία, απόψεις, αρχές, επιλογές και προσδοκίες που θα αποτελέσουν τη σημαντικότερη σχετική βαλκανική πηγή. Η δραστηριοποίηση της διασποράς θα επεκταθεί και στην εκτύπωση και κυκλοφορία βιβλίων, δημοκρατικών φυλλαδίων και εφημερίδων τα οποία θα διοχετευτούν σε όλη την επικράτεια της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Η μετουσίωση των ιδεών και των προσδοκιών σε πολιτική πράξη αποτελεί το τέταρτο επίπεδο της ανάλυσης του συγγραφέα. Εδώ εντάσσεται η δράση των Ριζοσπαστών. Ο Βαλκανικός Ριζοσπαστισμός με κύριο εκπρόσωπο τον Ρήγα Φεραίο και η φιλελεύθερη προσέγγιση της Γαλλικής Επανάστασης από τον Αδαμάντιο Κοραή, συνιστούν δύο περιπτώσεις που σύμφωνα με το συγγραφέα έχουν ειδικό βάρος για τη συγκριτική ιστορική προσέγγιση των πολιτικών ιδεών.

Η αναζωπύρωση της ιστοριογραφικής «συζήτησης» για τη Γαλλική Επανάσταση συνοδεύτηκε με την αμφισβήτηση της μαρξιστικής ερμηνευτικής ηγεμονίας, και την επανεμφάνιση της ιστοριογραφίας του προηγούμενου αιώνα, με σαφώς φιλελεύθερη προσέγγιση. [Edgar Quinet (1803-1875), *La Revolution et la Creation*, François Guizot (1787-1874), *L'histoire de la revolution d'Angleterre*, Alexis de Tocqueville (1805-1859), *De la democra-*

tie en Amerique, *L'ancien regime et la revolution*, Benjamin Constant (1767-1830), Mme de Staël (1766-1817) *De l'Allemagne* κ.ά.]

Στο β' μέρος της μελέτης με τίτλο «*Η φιλελεύθερη κριτική της Γαλλικής Επανάστασης*» παρουσιάζονται με κριτικό τρόπο τα κείμενα του Αδαμάντιου Κοραή (1748-1833), μέσα από τα οποία αναδύεται μια κριτική της Γαλλικής Επανάστασης από φιλελεύθερη σκοπιά. Έτσι ο συγγραφέας, δόκιμος μελετητής του έργου του Χιώτη λόγιου γιατρού, παρουσιάζει, μέσω των κειμένων του Κοραή, τη μοναδική εμπεριστατωμένη ελληνική άποψη και συμβολή στη φιλελεύθερη θεώρηση των κοσμογονικών εκείνων γεγονότων.

Εδώ, εντοπίζονται επιστολικά κείμενα του Έλληνα στοχαστή, των οποίων η ανάλυση και η ερμηνεία θα οδηγήσει στη διαπίστωση της συστοίχισής του με τη γιρονδίνικη πολιτική σκέψη, όπως αυτή εκφράζεται κυρίως από τον μαρκήσιο Antoine de Condorset (1743-1794) (*Esquisse d'un tableau historique des progres de l'esprit humain qui, avec ses eloges des academiciens de 1666 à 1790*) και κατόπιν με τους «ιδεολόγους» της γ' περιόδου (Directoire) και τους οπαδούς της Φιλελεύθερης Αντιπολίτευσης κατά την Παλινόρθωση.

Στην ενότητα αυτή επισημαίνεται η δίχως ενδοιασμούς αποδοχή και υποστήριξη, εκ μέρους του Κοραή, όλων εκείνων των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων που επιβλήθηκαν στη Γαλλία το 1789. Παράλληλα, όμως, εκδηλώνεται με σαφήνεια το δέος και οι επιφυλάξεις για τη μετέπειτα πορεία των γεγονότων (β' περίοδος, επιβολή Ιακωβίνων), καθώς και η απέχθειά του για τους ηγέτες της περιόδου της Τρομοκρατίας (Marat, Robespierre). Επηρεασμένος από την κλασική του παιδεία και φορέας μιας άκρως διαφορετικής—από την αντίστοιχη Ιακωβίνικη—πολιτικής ηθικής, θα στιγματίσει τα γεγονότα που επακολούθησαν και θα τα ερμηνεύσει ως παρέκκλιση από τα αρχικά ιδεώδη της Επανάστασης.

Σχετικά με την επίλυση του ελληνικού εθνικού ζητήματος, ο Κοραής φαίνεται να έχει εναποθέσει όλες του τις προσδοκίες σε μια πιθανή και αναμενόμενη παρέμβαση της ναπολεόντειας Γαλλίας. Μάλιστα, για την εντονότατα φιλογαλλική του στάση θα κατηγορηθεί—άδικα—και ως «...ξένης κυβερνήσεως όργανον» (Μ. Γεδεών). Αργότερα, όταν θα απογοητευθεί από την πολιτική του Βοναπάρτη δεν θα θελήσει ποτέ να συνοδοιπορήσει με την ομάδα των ριζοσπαστών συμπατριωτών του και θα αρνηθεί να συμμετάσχει σε συνωμοτικές δραστηριότητες. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο συγγραφέας της μελέτης: «*Η καταλυτική φροντίδα του για*

την ελευθερία της Ελλάδας αναλώθηκε, όπως άλλωστε και η ζωή του, στη μοναχική προσπάθεια της νουθέτησης και του φωτισμού του γένους, με τις διακυμάνσεις των ενθουσιασμών και των απογοητεύσεων αλλά και με την αταλάντευτη επιμονή της στρατευμένης του πίστης. Η επιλογή του μοναχικού δρόμου και της ατομικής προσπάθειας και η αποφυγή εμπλοκών σε συνωμοτικές κινήσεις, επαναστατικές οργανώσεις και ριζοσπαστικούς κύκλους προσφέρει άλλη μια επιβεβαίωση του φιλοσοφικού και πολιτικού φιλελευθερισμού με τον οποίο ο Κοραής πίστευε ότι έπρεπε να προσπελαστεί το ελληνικό πρόβλημα. Η πίστη στις φιλελεύθερες ιδέες ήταν το μέγιστο μάθημα που αποκόμισε ο Κοραής ως "αυτόπτης τιοούτων φοβερών πραγμάτων" κατά τη Γαλλική Επανάσταση» (σ. 104).

Η φυσική του απουσία από το χώρο και τις πολιτικές και ιδεολογικές ζυμώσεις και δραστηριότητες της Ελληνικής Επανάστασης, δεν θα εμποδίσουν τις πολιτικές του αρχές και το στοχασμό του να εμβολιάσουν το σημαντικότερο, ίσως, πολιτικό και ιδεολογικό ντοκουμέντο του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων, το «Προσωρινόν Πολίτευμα της Επιδάουρου». Εμμένοντας στην εγκαθίδρυση ενός μη μοναρχικού πολιτεύματος και «...στη διασφάλιση όλων εκείνων των αξιών και των ρυθμίσεων που στην ιστορία της πολιτικής σκέψης συνδέονται με τον ατομικιστικό φιλελευθερισμό» (σ. 106), αποσαφήνισε για μια ακόμη φορά τη φιλελεύθερη, μετριοπαθή του τοποθέτηση με την οποία τηρούσε ίσες αποστάσεις τόσο απέναντι στο ancien regime, όσο και στον Ιακωβίνικο ριζοσπαστισμό. Η προσπάθειά του, για τη θεμελίωση και λειτουργία ενός εθνικού και πολιτικού λόγου βασισμένου επάνω σε φιλελεύθερες αξίες, βρήκε την απήχσή της στα έργα του Νεόφυτου Βάμβα, του Φίλιππου Φουρνάρα κ.ά., όμως «...συνοδεύτηκε από αναστολές και ασυνέχειες που δεν επέτρεψαν ποτέ την ολοκλήρωση της αρχικής πρότασης του Κοραή για το φιλελεύθερο μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας» (σ. 108).

Τον Βαλκανικό Ριζοσπαστισμό, τον οποίο ο συγγραφέας χαρακτηρίζει ως την «...αυθεντικότερη απόπειρα να μετουσιωθεί η επαναστατική ιδεολογία σε πολιτική πράξη στην περίοδο 1789-1821» (σ. 111), πραγματεύεται η τρίτη ενότητα της μελέτης. Ο Ριζοσπαστισμός, κίνημα ιδεολογικό, κοινωνικό και πολιτικό ορίζεται ως σημαντικός λόγω της σχετικά μακράς του διάρκειας (1789-1848) και της διαβαλκανικής του εμβέλειας. Η μελέτη υπογραμμίζει μεν την πενιχρή κοινωνική του βάση που εξαντλείται στα όρια ολι-

γάριθμων περιθωριακών ομάδων και σε ατομικές πρωτοβουλίες, παράλληλα όμως τονίζει ότι «...διαθέτει το ειδικό βάρος της ρήξης με το παρελθόν, ή καλύτερα της βούλησης για μια τέτοια ρήξη, που καθορίζει την ιστορική του σημασία» (σ. 112).

Η εθνικιστική έξαρση που δέσποσε στην περιοχή στη διάρκεια του περασμένου αιώνα, συνοδεύτηκε με την κυριαρχία ανάλογης ιστοριογραφίας με εθνικιστικό προσανατολισμό. Έτσι, η ερμηνευτική προσέγγιση του συγκεκριμένου φαινομένου αλλά—όπως σημειώνει και ο συγγραφέας—και «...η έστω και υπαινικτική και συνοπτική απόπειρα να ανακτηθεί ο ιστορικός χαρακτήρας του ριζοσπαστικού κινήματος στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, δεν είναι (...) χωρίς ενδιαφέρον» (ό.π.).

Στην ενότητα αυτή εντοπίζονται οι χώροι (παροικίες Κεντρικής Ευρώπης, μεσογειακά λιμάνια, Ιόνια Νησιά) που αποτέλεσαν κέντρα ζύμωσης και ανάπτυξης του Ριζοσπαστισμού, καθώς και τα πρόσωπα (Ρήγας Φεραίος, Χριστόδουλος Παμπλέκης, Γεώργιος Εμμανουήλ, Σπυρίδων Βαλέτας, Δημήτριος Καταρτζής, Γεώργιος Lazar, Παύλος Ιοργονίσι κ.ά.) που με τη συνωμοτική τους δράση και το σημαντικότερο πνευματικό/συγγραφικό τους έργο συνέδραμαν στη διάχυση των ριζοσπαστικών ιδεών σε ολόκληρη τη Βαλκανική.

Στη συνέχεια, η μελέτη επιχειρεί να οροθετήσει τον Βαλκανικό Ριζοσπαστισμό ως ιδεολογικό ρεύμα και ως πολιτικό κίνημα στη βάση τριών κριτηρίων: (α) *Το θεωρητικό του υπόβαθρο*, που έχει τις ρίζες του και τις επιρροές του στη «...φιλολογία του ριζοσπαστικού πολιτικού ουμανισμού του Διαφωτισμού...» (σ. 117) (κείμενα J.J. Rousseau, Mably, Montesquieu κ.ά.), του οποίου ο πλέον υποδειγματικός αποδέκτης υπήρξε ο Ρήγας Φεραίος. (β) *Η ιδεολογική του συγκρότηση*, που προσανατολίζεται, κάτω από την πίεση του γαλλικού Ιακωβινισμού, προς το πολιτειακό σχήμα της Republique και την αμφισβήτηση των υφιστάμενων κοινωνικών δομών. Εδώ, η βαλκανική ανταπόκριση συναντάται στην *Ελληνική Νομαρχία* αλλά και στα κείμενα *Λίβελλος των Αρχιερέων* (1810), *Ρωσσοαγγλόγάλλος* (1805), *Πραγματεία περί Πολιτικής του Ιωάννη Tautu*, *Στοχασμοί ενός Φιλέλληνα* του Emile Gaudin, *Προς τους Ρωμαίους της Ελλάδος* του Κωνσταντίνου Σταμάτη κ.ά. (γ) *Η επαναστατική πράξη*, κριτήριο που κατά τον συγγραφέα «...συνιστά τη λυδία λίθο της αναγνώρισής του» (σ. 129) και εκφράστηκε με σειρά συνωμοτικών και άλλων συναφών δραστηριοτήτων (κίνημα Ρήγα, συνωμοσία του Martinovic κ.ά.). Όμως η αποτυχία και η τελική τους καταστολή αποτέλεσε και τη ληξιαρχική πρά-

ξη θανάτου του Ιακωβινισμού στην επικράτεια της αυστρουγγρικής αυτοκρατορίας. Έκτοτε η ριζοσπαστική βούληση για δράση διοχετεύτηκε στις ποικιλώνυμες Μυστικές Εταιρείες («Ελληνόγλωσσον Ξενοδοχείον» (1809), «Φιλική Εταιρεία» (1814), «Φιλόμουσος Εταιρεία» (1813), «Γραικοδακική Εταιρεία» (1811) κ.ά.), των οποίων οι δραστηριότητες είχαν ευτυχέστερη πορεία.

Οι Εταιρείες αυτές επικέντρωσαν τη δράση τους σε δύο στόχους: (α) στην απελευθέρωση των χριστιανικών πληθυσμών από την οθωμανική δεσποτεία και (β) στην προαγωγή κοινωνικών μεταρρυθμίσεων. Η προώθηση του πρώτου στόχου σε βάρος του δεύτερου θα ανατρέψει την ισορροπία του ριζοσπαστικού κινήματος και θα οδηγήσει στην επικράτηση του ρομαντικού εθνικισμού. Έτσι, οι βαλκανικοί λαοί, αποβάλλοντας τον δημοκρατικό εθνικισμό της Γαλλικής Επανάστασης, θα ακολουθήσουν κατά τον 19ο και 20ό αιώνα καθόλα διαφορετικό δρόμο από εκείνο που οραματίστηκαν όσοι οιστρηλατήθηκαν από τις επαναστατικές ιδέες του 1789.

Το βιβλίο του Πασχάλη Κιτρομηλίδη, κατά κάποιον τρόπο, αποτελεί την πολιτική συνέχεια των προβληματισμών που αναπτύχθηκαν στο προγενέστερο έργο του (*Ιώσηπος Μοισιόδαξ*, Αθήνα 1985). Με το βιβλίο *Η Γαλλική Επανάσταση και η Νοτιοανατολική Ευρώπη* δεν συγγράφει την Ιστορία της Νοτιοανατολικής Ευρώπης κατά την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης. Όπως και ο ίδιος σημειώνει στον πρόλογο της μελέτης: «*Επιδίωξή μου είναι να αναπαραστήσω, στο μέτρο του δυνατού, τη λειτουργία των πολιτικών ιδεών στο κοινωνικό περιβάλλον και να ανιχνεύσω τους τρόπους υποδοχής τους*» (σ. 11-12).

Ο συγγραφέας, άριστος γνώστης των πολιτικών φαινομένων και των ιδεολογικών κινήματων της περιόδου, χρησιμοποιεί με επιδέξιο τρόπο το βιβλιογραφικό του υλικό. Έχοντας στη διάθεσή του μια εξαιρετική θεωρητική και μεθοδολογική θωράκιση—που είναι εμφανής σε όλα του τα έργα— καταθέτει μια μελέτη μέσα από την οποία αναδύεται ένας γόνιμος και ελκυστικός προβληματισμός. Οι αντιθέσεις και οι συγκρούσεις που παρήγαγε η «συζήτηση» για τη Γαλλική Επανάσταση στη Δυτική Ευρώπη δεν τον αφήνουν αδιάφορο. Προβάλλει και υποστηρίζει τις απόψεις του διατηρώντας την επιστημονική του ψυχραιμία, δίχως βιβλιογραφικούς αποκλεισμούς, και με σωστή—κατά περίπτωση— χρήση των πηγών από οπουδήποτε και αν προέρχονται: έτσι αναλαμβάνει ο ίδιος την ευθύνη των επιλογών του.

Στα θετικά στοιχεία του βιβλίου θα

πρέπει να ενταχθούν το ύφος και η σωστή και πλούσια γλώσσα του κειμένου. Οι έννοιες και οι προτάσεις αποδίδονται με τέχνη και σαφήνεια, ενώ η αναλυτική του ικανότητα καθιστά το επιστημονικό κείμενο προσιτό και στο μη ειδικό κοινό. Τέλος, τη θετική εικόνα του όλου έργου ολοκληρώνει η προσεγμένη έκδοση, η αισθητική της οποίας συμπληρώνεται με καλαίσθητες γκραβούρες της εποχής. ■

Οι εκδόσεις - βιβλιοπωλείο «Δωδώνη»
Ασκληπιού 3, Αθήνα

29 χρόνια κοντά σας

- Με ευθύνη
- Με συνέπεια
- Με σεβασμό στον αναγνώστη

Οι εκδόσεις - βιβλιοπωλείο «Δωδώνη»
Μιχαήλ Αγγέλου 27, Γιάννινα

9 χρόνια κοντά σας

- Με ενημέρωση
- Με εξυπηρέτηση
- Με φιλική διάθεση

Στα βιβλιοπωλεία «ΔΩΔΩΝΗ» θα βρείτε βιβλία φιλοσοφίας, ιστορίας, παιδαγωγικής επιστήμης, λογοτεχνίας, καλών τεχνών, δοκιμίου, πολιτικής κ.ά.

Για του θεατρόφιλους ειδικό οργανωμένο τμήμα.

Για τα παιδιά: οργανωμένο παιδικό τμήμα.

Επιπλέον, για τους φιλόμουςους, λειτουργεί και στα δύο βιβλιοπωλεία τμήμα δίσκων.

Στη «ΔΩΔΩΝΗ», έχει γίνει παράδοση πια η εξυπηρέτηση των πελατών μας

ΑΘ. ΒΑΛΑΒΑΝΙΔΗΣ

ΧΡΙΣΤΟΥ ΓΟΥΔΗ
*Κοσμικές διαδρομές.
Ζωή και Σύμπαν*
Αθήνα, εκδόσεις Κωσταράκη 1991,
σελ. 271.

IAN STEWART
*Παίζει ο Θεός ζάρια.
Η επιστήμη του χάους*
Αθήνα, εκδόσεις Κωσταράκη 1991,
σελ. 360.

ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ χρόνια παρατηρείται έντονη εκδοτική δραστηριότητα με βιβλία που αναλύουν ενδιαφέροντα θέματα των θετικών επιστημών. Εκδοτικοί οίκοι, όπως η Τροχαλία, οι Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, το Κάτοπτρο και άλλοι έχουν εκδώσει ενδιαφέροντα βιβλία, πολλά από αυτά μεταφράσεις Άγγλων ή Αμερικανών επιστημόνων που έγιναν γνωστά ή μπεστ σέλερς σε πολλές δυτικοευρωπαϊκές χώρες, εκλαϊκευμένης επιστημονικής γνώσης. Κοσμολογία, διαστημικά, βιοτεχνολογία, μαθηματικές επιστήμες, φυσική, χημεία, ηλεκτρονικοί υπολογιστές, νέες τεχνολογίες, είναι οι νεότερες ανακαλύψεις των Ελλήνων εκδοτών με πολυάριθμες και αξιόλογες εκδόσεις.

Πρόσφατα οι εκδόσεις Κωσταράκη ξεκίνησαν μια σειρά εκλαϊκευμένων επιστημονικών βιβλίων σε ενδιαφέροντα θέματα, και τα δύο αυτά βιβλία αποτελούν τα προϊόντα των προσπαθειών τους.

Το βιβλίο του καθηγητή Χρ. Γούδη (Αστροφυσική στο Πανεπιστήμιο Πατρών) αποτελεί μία εξαιρετική προσφορά στον τομέα της προέλευσης της ζωής στη Γη και στο Διάστημα. Αποτελείται από πέντε μέρη με εκλαϊκευμένη ανάλυση της εμφάνισης και εξέλιξης του φαινομένου της ζωής.

Το πρώτο μέρος αναφέρεται στη χημική εξέλιξη και εμφάνιση της ζωής στον πλανήτη μας μέσα από τα πολύπλοκα φαινόμενα των χημικών, βιοχημικών και βιολογικών διεργασιών που επιτεύχθηκαν στα 4,5 δισεκατομμύρια χρόνια ύπαρξης του πλανήτη. Ο συγγραφέας αναφέρεται σύντομα στις στοιχειώδεις μονάδες της ζωής, τον γενετικό κώδικα και την προέλευση της ζωής, με τον πλούτο των πειραματικών δεδομένων που έχουν προκύψει μέχρι σήμερα.

Ωστόσο, η αναγωγική πρωτόγονη ατμόσφαιρα που πιστευόταν ότι υπήρχε στο ξεκίνημα της χημικής εξέλιξης, σήμερα αναθεωρείται. Υπάρχουν έντονες ενδείξεις και πειραματικά αποτελέσματα ότι η ατμόσφαιρα της Γης αποτελούνταν από διοξείδιο του άνθρακα, άζωτο και νερό (και όχι μεθάνιο, αμμωνία και υδρογόνο). Το υδρογόνο ήταν σε μικρές ποσότητες ενώ υπήρχε και αρκετό μονοξείδιο του άνθρακα. Το μίγμα αυτό των αερίων ήταν ικανό να παράγει αμινοξέα και άλλες χημικές ενώσεις με την επίδραση των κοσμικών ακτίνων και υψηλής ενέργειας σωματίδια από τις εκλάμψεις του ήλιου.

Το δεύτερο μέρος για τη *ζωή στο Διάστημα* παρουσιάζει το ενδιαφέρον θέμα της βιοαστρονομίας. Η πιθανότητα ύπαρξης ανώτερων μορφών ζωής είναι μια σοβαρή και φιλόδοξη θεωρία, αλλά μέχρι σήμερα δεν έχει βρεθεί ακόμη στο βαθμό που θα επιθυμούσαν οι επιστήμονες. Εάν λοιπόν μπορούσαν να υπάρχουν κάποια

εξωγήινα όντα με σοβαρές τεχνολογικές δυνατότητες θα επικοινωνούσαν με τους ανθρώπους. Η πιθανότητα αυτή (*Επικοινωνία με εξωγήινους πολιτισμούς*, τρίτο μέρος) έχει εξάψει τη φαντασία των ανθρώπων από την εποχή των Σπούτνικ! Όλη η φιλολογία των θεωριών για τα UFO, παλαιότερων επισκέψεων εξωγήινων και μυστηριωδών φαινομένων πρέπει να τονιστεί ότι δεν έχει επαληθευθεί σε κανένα σοβαρό επιστημονικό εργαστήριο. Ο συγγραφέας έπρεπε να ξεκαθαρίσει στο σημείο αυτό τη θεωρία από την πραγματικότητα, όσο και αν υπάρχουν ακόμη πολλά ερωτηματικά.

Το τέταρτο μέρος (*Απειλή από το Διάστημα*) και το πέμπτο (*Σενάριο αυτοκαταστροφής*) αφιερώνονται στις καταστροφικές συνέπειες για τον πλανήτη μας από άλλα εξωγήινα σώματα (κομήτες κ.λπ.) και στις αυτοκαταστροφικές τάσεις του σύγχρονου τεχνολογικού πολιτισμού μας (πυρηνικός χειμώνας, φαινόμενο θερμοκηπίου, καταστροφή του όζοντος στη στρατόσφαιρα κ.ά.). Τα κεφάλαια αυτά είναι πολύ ενδιαφέροντα και συνοπτικά.

Το βιβλίο περιέχει αρκετές έγχρωμες φωτογραφίες γαλαξιών, αστερών κ.λπ., ενώ σε όλα τα κεφάλαια υπάρχουν ωραιότατα σχήματα και ένθετα τμήματα από γνωστά λογοτεχνικά και επιστημονικά έργα.

* * *

Το δεύτερο βιβλίο του Ian Stewart *Παίζει ο Θεός ζάρια. Η επιστήμη του χάους* αποτελεί μια αξιοπρόσεκτη και σημαντική προσφορά για την εκλαϊκευση της θεωρίας του χάους. Η χαστική δυναμική που υπάρχει σε πολλά συστήματα είναι μια εντελώς καινούργια οπτική, ένα καινούργιο είδος μαθηματικών, μια νέα επιστήμη. Η νέα επιστήμη του χάους πέτυχε να εξηγήσει πολλά φυσικά φαινόμενα, που σε παλαιότερες εποχές ήταν ανεξήγητα μέσα από τις απλές μαθηματικές εξισώσεις, και μέσα από τα επιτεύγματα της τοπολογίας και της στατιστικής προώθησε σημαντικά τις γνώσεις του ανθρώπου.

Η εισαγωγή του βιβλίου «Χάος από την τάξη» καθώς και τα επόμενα «Εξισώσεις για όλα» και «Οι νόμοι του λάθους» είναι μια θαυμάσια περιγραφή των εννοιών του χάους και της τάξης, καθώς και της προσπάθειας των επιστημόνων να κατανοήσουν τους νόμους της φυσικής και να περιγράψουν τα φυσικά φαινόμενα με απλές μαθηματικές εξισώσεις. Έτσι και ο τίτλος του βιβλίου: «Εσύ πιστεύεις σ' ένα Θεό που παίζει ζάρια. Εγώ πιστεύω στον αδήριτο νόμο και στην τάξη» (επιστολή Α. Αϊνστάιν προς τον Μαξ Μπορν) αποτελεί εδώ και δεκαετίες μια ανοιχτή διαμάχη μεταξύ των επιστημόνων. Η διαμάχη αυτή αναζωπυρώθηκε στον κύκλο

των βιολογικών επιστημών με το βιβλίο του J. Monod *Le Hasard et la Nécessité* (Η τύχη και η αναγκαιότητα, εκδόσεις Ράππα, 1971).

Η επιτυχία των θεωριών για το χάος, ένα νέο είδος μαθηματικών, οφείλεται στο ότι μπορεί να μας κάνει να κατανοήσουμε την αταξία στη φύση. Ξεπεράστηκε η παλαιά φιλοδοξία του ανθρώπου να εξηγήσει τον κόσμο με απλές εξισώσεις και μια σειρά φυσικών νόμων. Το χάος έγινε αξιοπρεπές.

Το βιβλίο του Stewart προχωράει στην αναλυτική περιγραφή των κυριότερων παραδειγμάτων και εννοιών των μαθηματικών για το χάος, από τον Ανρί Πουανκαρέ, το εκκρεμές μονής κατεύθυνσης, τους παράξενους ελκυστές και τις συνταγές για το χάος με εκλαϊκευμένο τρόπο, αλλά και με σαφήνεια για τα δύσκολα μαθηματικά παιχνίδια που αποκαλύπτονται. Το βιβλίο τούτο είναι συγκρίσιμο με του James Gleick *Chaos: Making a New Science* (μετάφραση στα ελληνικά: Χάος: Μια νέα επιστήμη, εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα 1990, σελ. 428) που έγινε μπεστ σέλερ πριν από τρία χρόνια.

Οι δύο αυτές εκδόσεις ελπίζω να αποτελέσουν χρήσιμη εμπειρία για τον εκδοτικό οίκο Κωσταράκη, ώστε να μας προσφέρει και άλλες εκδόσεις εκλαϊκευμένης επιστημονικής γνώσης με την ποιότητα των δύο αυτών βιβλίων. ■

ΠΕΤΡΟΥ ΜΑΡΤΙΝΙΔΗ
*Οι λέξεις στην αρχιτεκτονική
και την επιστημονική σκέψη*

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ του Πέτρου Μαρτινίδη *Οι λέξεις στην αρχιτεκτονική και την επιστημονική σκέψη* αποτελεί, κυρίως, μια κριτική παρουσίαση των επιφανέστερων ρευμάτων στις αρχιτεκτονικές θεωρίες των πέντε τελευταίων αιώνων (από τα εγκαινιαστικά κείμενα της αρχιτεκτονικής δοκιμιογραφίας – τέλη 15ου αιώνας – ως τα μανιφέστα του μεταμοντερνισμού). Η παρουσίαση, όπως είναι φυσικό για ένα τόσο ευρύ υλικό, παραμένει αποσπασματική και άνιση. Υπάρχουν σύντομα παραθέματα από έργα μεγάλου βεληνεκούς και εκτενείς επιλογές από έργα ελάσσονα, συνοπτικά σχόλια σε μείζονες εργασίες και επιστάμενες αναφορές σε βιβλία που έχουν περάσει οριστικά στη λήθη. Η κριτική, ωστόσο, επιχειρεί να εστιασθεί συστηματικά στο: ποια η διαχρονική σχέση των αρχιτεκτονικών με τις συναπτές τους επιστημονικές θεωρίες; ποιοι δανεισμοί όρων, οικειοποιήσεις μεθόδων, είτε αυτόνομες αναπτύξεις ερευνητικών εργαλείων, επιτρέπουν στη θεωρία του κτισμένου χώρου και στον όποιο λόγο διερμηνεύει ή καθοδηγεί την αρχιτεκτονική πράξη, να αποκτήσει το στάτους της επιστήμης.

Με αυτή την έννοια, το βιβλίο διατηρεί ένα τριπλό ενδιαφέρον, εντασσόμενο τόσο σε μια «ιστορία» των αρχιτεκτονικών θεωριών παράλληλη προς μιαν επισκόπηση των σημαντικότερων επιστημονικών ρευμάτων που σχετίζονται μαζί της, όσο και σε μια φιλολογική-σημασιολογική προσέγγιση και ανάλυση των διατυπώσεων με τις οποίες κατά καιρούς διαμορφώνεται ο αρχιτεκτονικός λόγος. Αναμφίβολα το κεντρικό βάρος της όλης μελέτης τοποθετείται στην επιστημολογική στάθμιση του αρχιτεκτονικού λόγου. Στους «τρόπους» (των επιστημονικών μεθοδεύσεων όσο και της ρητορικής) με τους οποίους συμβαίνει, εδώ και πεντακόσια χρόνια, να διατυπώνονται και να αναδιατυπώνονται τα ζητήματα του κτισμένου χώρου.

Ο συντάκτης της μελέτης, πάντως, δεν διεκδικεί την ταυτότητα ενός συστηματικού θεωρητικού της αρχιτεκτονικής (κι ακόμη λιγότερο ενός ιστορικού της). Ύψιστη φιλοδοξία του είναι να αποβεί ένας αποφρακτιστής της αρχιτεκτονικής θεωρίας, και η ευτυχέστερη συμβολή του, όπως φαίνεται από το εισαγωγικό έως το τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου, είναι να αναχαιτισθούν οι εγέρσεις αυστηρών επιστημονικών αξιώσεων από την περί κτισμένου χώρου δοκιμιογραφία. ■

Π.